

S Makluanom posle Makluana

dragan milinković

Ako on nije u pravu
— i to nešto znači.

Dž. P. Eliot

I

Ne može se reći da ime profesora Herberta Maršala Makluana kod nas nije pominjano u ovom ili onom kontekstu, na radiju ili televiziji, u štampi ili na univerzitetskim predavanjima, međutim, sasvim je izvesno da se o njegovoj izuzetnoj i po mnogo čemu kontroverznoj ličnosti isuviše malo govorilo i još manje pišalo. Tako smo i vest o njegovoj smrti, poslednjeg dana prošle godine, registrovali veoma stidljivo. Za nas je to bila vest bez eha, bez vesti o vesti i svesti o gubitku. Doduše, poznato je već da nismo preterano značajljan i poverljiv narod da bi baš odmah prihvatali čoveka o kome znamo veoma malo, skoro ništa, ili "se tek nalazimo u fazi prevođenja njegovih dela", kako reče Slobodan Đorđević u predgovoru »Makluane galaksijske«, vlastitom izboru i prevodu polemika o Makluanu, koje je sakupio Džerald Štern (Gerald Edmond Stearn) u antologiji »Makluan: vruć i hladan«. To je knjiga koja je objavljena 1971. godine, vrlo brzo nakon prve i do tog trenutka kod nas jedine prevedene Makluanove knjige »Poznavanje opštila — čovekovih produžetaka«, koju je takođe preveo Slobodan Đorđević. U pomenutom predgovoru prevodilac konstataje nedostatak kritičkih radova o Makluanu kod nas i optimistički najavljuje još dva prevoda Makluanovih dela u najskorije vreme. Od tada je prošlo desetak godina i još smo samo 1973. doživeli objavljenje »Gutenbergove galaksijske«, u prevodu Branka Vukićevića, i to je sve. »Rat i mir u svetskom selu«, čiji je prevod Đorđević takođe najavio, izgleda još nije preveden. Staviše, ni prethodne

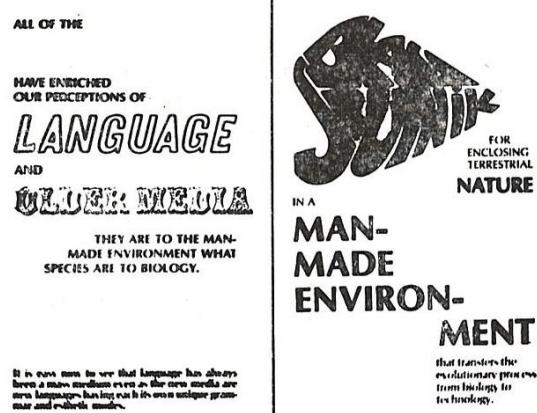
dve knjige nisu izazvale očekivanu polemiku i ostale su bez ijednog ozbiljnijeg kritičkog prikaza. S druge strane, teško je danas, s ove vremenske distante, oteti se utisku da je Đorđević malo uranio s »Makluanovom galaksijom«, jer u trenutku njenog objavljuvanja mi smo o Makluanovom delu mogli suditi samo na osnovu jedne prevedene knjige, a to je zbilja pre malo da bi se mogli razumeti kritički napisi američkih autoriteta, nastali nakon isčitanja desetine Makluanovih knjiga, članaka polemika i referata. Ne treba, takođe, zaboraviti da je Šternova antologija, na osnovu koje je Đorđević izvršio izbor tekstova, izašla iz štampe 1967. godine, dakle četiri godine ranije, i da je Makluan u to vreme praktično već završavao svoj knjiški opus, da bi narednih godina skoro potpuno prestao da piše, u stilu njegove ideje da je civilizacija knjige uveliko dovedena u pitanje. A taj opus nije mali, i pored »Mehaničke neveste« obuhvata knjige među kojima su »Projekat za razumevanje novih medija«, »Medijum je masaža«, »Istraživanje u komunikaciji«, »S one strane nedogleda«, »Od klišea do arhetipa«, »Promene 1990.«, »Kultura je naš posao«. Tu su, pored knjiga, i desetine radova i publikacija, među kojima su neki koji su prosto nezaobilazni kada se govor o Makluanovom delu (»Mit i mas-mediji«, »Elektronsko doba — doba implozije«, »Novi mediji i umetnost«).

Uz puno uvažavanje Đorđevićevog truda i doprinosa koji je svojim radom dao polemičkoj misli o Makluanu i "tek započetoj raspravi o vrednosti praktičnih i teorijskih odgovora koje ono daje", steta je što njegov izbor ne sadrži nijedan Makluanov komentar ili odgovor, ili bar tekst nekog od evropskih teoretičara koji su takođe dosta polemisili o Makluanu (Rajzman, Moren, Petijon, Katan, Kaznev). Ovako, postoji mogućnost da se i tu traže uzroci našeg jednostranog odnosa prema ovom autoru i objašnjavanja njegovog dela apostrofiranjem dva osnovna stava iz dve prevedene knjige: razrešenje odnosa između forme i sadržine u sredstvima opštenja kroz parabolu »opštilo je poruka«, i podele opštila na »vruća i hladna«. Na taj način smo olakši izveli najmanji zajednički sadržalač da bi se onda prepustili inerciji i počeli i sami, nesvesno oponašajući Makluanu, poigravati se recima misleći da time izražavamo i neki stav (»opštilo je voštilo« i »opštilo je poruga«). Zapravo, stvari stoje nešto drugačije.

II

Parabola »opštilo je poruka« za Makluana je imala drugi cilj. On je htio da podvuče da je opštilo nasilje u vidu oglasa i reklama (messages), koje nastoji da potčini celokupan društveni i privatni život čoveka. Engleski jezik poseduje dve reči koje se upotrebljavaju u smislu »poruke«, ali među njima postoji evidentna razlika. Prva reč je »communication« i podrazumeva puno značenje pojma »poruka«. Druga je »message« i odnosi se na zvaničnu poruku (official communication). Makluan u svom objašnjavanju sveta elektronike reč »message« upotrebljava kao podsmešljivu metaforu, kao termin uperen protiv nametljivosti oglašavanja i reklamiranja. Međutim, ubrzo je shvatio da se njegova misao drukčije upotrebljava, pa zato izbacuje novu krikatičnu »opštilo je masaža«, u istoimenoj knjizi, opet s ciljem da upozori na taj reklamni svet koji nas masira svojom materijalnom spoljašnošću.

»Društva su uvek bila više oblikovana prirodom opštila kojima ljudi komuniciraju, nego sadržinom komunikacije... Sva ta opštila nas potpuno menjaju, jer su sa svojim ličnim, političkim, estetskim, ekonomskim, psihološkim, moralnim, etičkim i socijalnim posledicama toliko probojna, da u nama ne ostavljaju ni delića nedodirnutog, nepogođenog, nepromjenjenog. Opštilo je masaža.« (The medium is the message, p. 8)

Nova transformacija ove krialice daje u knjizi »Kaunterblast« i ona glasi: »opšilo je vreme nereda«. To je krialica koja se retko pominje, ali koja je takođe veoma indikativna.

»Kazati da sve tehnologije ili čovekovi proizvodi stvaraju novu sredinu mnogo je bolje nego kazati da je opština poruka. (potcrtao D. M.) Ta sredina je nevidljiva i njena je sadržina uvek stara tehnologija. A stara tehnologija je uvek promenljiva kada je obuhvacena akcijom nove tehnologije.« (Counterblast, p. 31)

Za njega je »mess« (the medium is mess age) — nered, zbrka, spoj, kombinacija mnogih efekata. Roman je priča, priča je sadržina filma, a film je sadržina televizije. Prema tome, televizija u svojim efektima nosi odlike svih medija koji su u nju ušli. Makluan to naziva »mess«. U vremenu pre civilizacije knjige, ljudi su svet razumećili pomoću uha, dok mi danas počinjemo svet tumačiti ponovo pomoću uha, ali ga uglavnom još uvek tumačimo pomoću oka, kako smo navikli u Gutenbergskoj eri. A ta zbrka je jedino moguća i prihvatljiva u ovom našem elektronskom vremenu, u okviru svetskog akustičkog prostora. Ovakav Makluanov stav ogleda se i u njegovom shvanjanju istorije, po kojem su opština njen osnovni pokretač. Prvo je, naime, govorna reč udružila ljude u plemena, da bi ih onda pismo rasplamenilo i na taj način uništio naselja i države starog sveta. No, do Guttenberga je čovek ipak živeo u jednobraznom akustičnom prostoru. S Guttenbergom i prenosom percepcije od uha ka oku počela je, po Makluanu, i epoha velikih naučnih i filosofskih sistema. Ta njegova tropolna konceptacija istorije, govorno-mehaničko-elektronska, predstavlja i neku vrstu makluanovskog dijalektičkog materijalizma, mada on sebe ne svrstava niti u dijalektičare, niti u marksiste. Bez obzira na to, američka kritika često nije prezala da ga optuži kao marksistu i polemiku s naučnog prenese na polje ideologije i politike. Poznato je izokretanje njegovih paradigmi u »mass age« ili čak »Marx age«.

III

Ali, kao što to često biva u Americi, najnapadaniji je ubrzo postao i najpopularniji. A Makluan je to umeo dobro da iskoristi. Niko poodavno nije tako uticao i toliko penetrirao u sva polja američke kulture. Skoro dve decenije spada među najpopularnije autore. Postao je prava fabrika knjiga i ideja. Već deo svog života proveo je kao profesor engleske književnosti. Čovek nesumnjivo enciklopedijskog znanja, ali bez želje, a možda i potrebe, da ga negde u sebi sredi i sistematisuje, jedan jedini put u životu dugo, ponovo, opširno i precizno radi na jednom projektu, proučavajući retoriku od helenističkog doba do danas. Tu su prvi korenii njegovog interesovanja za uticaj jezika i svih opština na društvo. To je interesovanje i opredelilo sve njegove buduće aktivnosti. Istražuje i proučava sve: ekonomiju, psihologiju, sociologiju, fiziologiju, pravo. Godine 1951. objavljuje »Mehaničku nevestu«, a 1962. »Guttenbergovu galaksiju«. Od tada počinje njegova era, koju su mnogi proglašili kultom Makluana. Njegov specifičan i originalan pristup proučavanju prirode masovnih komunikacija i ulazi tehnologije u razvoju ljudskog društva, vrlo brzo ga je doveo u žiju dogadaja i polemiku. Podrazumevajući pod tehnologijama »čovekove produžetke«, tj. čovekova sredstva opštjenja, on pre svega govori o vezama svog tumačenja s umetnošću i teorijama umetnosti, prevashodno književnosti. U tom smislu piše mnogo i pored navedenih ističu se sledeći naslovi: »TV u novom svetu — mišljenje o komercijalnoj TV«, »Budućnost obrazovanja«, »Uzročnost u električnom svetu«, »Globalno pozorište«. Prisutan je na svim naučnim skupovima širom sveta i nezaobilazan u svim diskusijama o nauci i kulturi. Često nastupa na radiju i televiziji, što je voleo i umeo da radi. U tim nastupima ponekad je odgovarao na napade onih koje je smatrao »starim standardnim reakcionarno-romantičnim čuvarama kulture i pen-

zionerima nauke«, velikodušno im dajući za pravo da on ne poznaje naučnu metodologiju, precizirajući usput da ima neke razlike u »ne poznavati« i »ne priznavati«.

Ali, i pored svoje popularnosti, Makluan je težak autor. Treba mnogo napora da bi ga se sledilo i razumelo. Piše vrlo nekonvencionalno i knjige su mu potpuno neuobičajenog dizajna, prepune ilustracija, praznih stranica, crteža, foto-montaža, viceva, slova različite veličine, reči pisanih u obliku geometrijskih figura, itd. Ta njegova nekonvencionalnost, posebni način nizanja misli, punih asocijativnosti i projizvoljnosti istovremeno, s dosta metafora i dosketi, on sam naziva »istraživanjem u dubinu, sondiranjem, mozaičkim načinom mišljenja«. Čitati ga često znači naći se pred zagonetkom, rebusom. Neophodno je dekodirati ga. Otuda verovatno i potiče podeljenost njegovih čitalaca na vatrene pristalice i nepomirljive protivnike. Ravnodušnih nema. I dok ga jedni smatraju najvećim filozofom modernog elektronskog vremena, teoretičarem moderne antropologije, sociologom kulture i masovnih komunikacija, ili teoretičarem jezika i književnosti, drugi mu odriču bilo kakav značaj, nazivajući ga pesnikom, pop-filozofom, prorokom, prvosveštemnikom elektronskog sela (ovo poslednje je verovatno aluzija na njegovu neskrivenu religioznost). Njegovu nekonvencionalnost objašnjavaju komercijalizmom, na šta protivnici navode podatak da je on 1967. napustio Fordamski univerzitet u Njujorku, gde je iz Svajcerove fondacije primao platu 100.000 dolara godišnje i vratio se svojim izučavanjima u Toronto. A to je bila plata ravnina tadašnjoj plati predsednika SAD.

IV

»Ja sam istraživač. Ja isprobavam. Ja nemam nikakve tačke gledišta. Ja ne stojim ni na jednoj poziciji. Ja ne objašnjavam — ja istražujem.« (McLuhan: hot and cool, p. 273)

U ovom smislu sebe objašnjava uvek kada ga prisile da o tome govoriti, ponavljajući stalno da je on protivnik kategorizacija i sistema.

»Čovekov sistem je zamišljen kao neki prostor u kojim on stavlja i sреđuje svoje iskustvo. To je stari vizuelni uzorak... Moj interes u studiranju opština (potcrtao D. M.) je pristup razvijanja sistema. Razvijanje sistema je strukturalna analiza pritisaka i napetosti, upravo suprotno od onog što su prošlim vekovima podrazumevali pod »sistemom«. U filosofskom smislu, »razvijanje sistema« je suprotno »sistemi« jer se bavi unutrašnjom dinamikom.« (Isto, p. 273 i 288)

Protivnici ga nimalo ne štede. Zameraju mu sve i svašta. Smatraju ga uljezom u nauci, napisuju mu, pored nemetičnosti, i neakademizam i šarlantstvo. Među njima se ističe Dvajt McDonald (Dwight McDonald), jedan od najvećih autoriteta u nauci o komunikacijama, član američke Akademije nauka i umetnosti: »Ako sam kojim slučajem nagovestio da je Pozvanje opština čista besmislica, dopustite da ispravim taj utisak. Ta knjiga je nečista besmislica, besmislica, besmislica uprljana smislom.« (Makluanova galaksija, p. 132)

Roj Hagins (Roy Huggins), poznati televizijski teoretičar, još je žešći u svom članku s ironičnim naslovom »Vreme je da ugasi Makluana«. Po njemu, ono što Makluan govoriti ne samo da je pogrešno, nego i opasno, i trebalo bi mu začepiti usta. Ima i tolerantnijih, reklo bi se i akademskijih mišljenja, kakvo je Džordža Eliota (Georg Paul Elliot): »Racionalno sažeti njegove ideje nemoguće je iz dva razloga: stav i ton njegova načina pisanja značajni su bar isto toliko koliko i same ideje, a sistematizovati te ideje, čak i u opštim potezima, značilo bi krivotvoriti im prirodu i dejstvo.« (Isto, p. 104)

All the new media, including the press, are art forms which have the power of imposing, like poetry, their own assumptions. The new media are not ways of relating us to the old "real" world; they are the real world and they reshape what remains of the old world at will.

WHAT WE CALL
ART
would seem to be specialist
artefacts for enhancing human

PERCEPTION

IN THE AGE OF
INFORMATION
the foodgatherer
returns as
manthefactfinder.

manthefactfinder
is the new media
in process
of creation and distribution.
An event is an visual component in any
activity, any action, any situation,
any environment, anywhere in the
universe. The manthefactfinder
is the new media in process.

manthefactfinder

is the new media in process.
It is the new media in process.
Each new technology, new environment
is a new programming system. New
environment makes the old one inferior to
the new. We see the new environment
and we see the old one. Only
children and adults are interested
enough to see the new.

All the new media, including the press,
are art forms which have the power of
imposing, like poetry, their own assumptions.
The new media are not ways of
relating us to the old "real" world;
they are the real world and they reshape what
remains of the old world at will.

Official culture still
strives to force the new
media to do the work of
the old. The horse and the
honest carriage did
not do the work of the
horse; it abolished the
horse and did what the
horse could never do.

HORSES are
FINE
so are

BOOKS

takes the whole earth
and its population
as its material,
not as its form.

It is too late to be frightened or disgusted,
to greet the unseen with a sneer. Ordinary
life-work demands that we harness and
subordinate the media to human ends.

The media are not toys; they should not
be in the hands of Mother Goose and Peter
Pan executives. They can be entrusted
only to new artists, because they are art
forms that is, new ways of perception,
new probes into the world like new
species. Evolution as process has shifted
from biology to technology. The resulting
acceleration of evolution is like a time-
capsule.

On sam retko odgovara na kritike. Ponekad to učini u toku svojih čuvenih televizijskih intervjuja. U jednom takvom intervjuu britko je odgovorio da su »makdonaldovci umovi 19. a ne 20. veka.

»Postoji jedna alternativa klasifikacije, a to je istraživanje. To se teško registruje u umove 19. veka. Većina umova 19. veka je nemoćna da diskutuje o savremenim oblicima. Oni nikada nisu naučili da upotrebljavaju verbalna sredstva za poimanje slikovnog sveta. Makdonald ne raspolaže nikakvom verbalnom strategijom ni za filmsko područje, a kamoli za nove i suptilnije forme kao što su radio i televizija.« (Hot and coll, p. 275)

Polemike o njemu ne prestaju. Sve je više mlađih naučnih radnika koji svoje rade u teze posvećuju Makluanovom delu. Predmet je brojnih naučnih rasprava i celih simpozijuma. Mnogi već afirmisani autori posvećuju mu obimne rasprave i cele knjige (Paul Cimerman, Žan Kaznev, Džordž Vudkok, Alen Burden, Džonatan Miler, Edgar Moren, Ričard Kostelanec). Čini se, ipak, da veliku zabunu oko Makluana i njegovog mesta u savremenoj svetskoj polemičkoj misli izaziva sve veći broj njegovih pristalica koji se udružuju u klubove, izdaju svoja glasila, a Makluana, zbog njegovih vizija budućnosti, nazivaju prorokom. Dosledan u stavu da je polemika često suvišna, Makluan je odbio da učeštuje na Vankuverskom festivalu posvećenom njemu, a na upozorenja da se pojavljuju njegovi sledbenici koji svet tumače njegovim uzorom, te da se već može govoriti o makluanizmu kao sistemu, on odgovara da nije makluanista. On jednostavno samo upozorava na to da se ljudi moraju prilagođavati sredini u kojoj žive, tražeći ravnotežu za svoja čula. Svaka nova tehnologija tu ravnotežu remeti i povećava moć jednog od čula na račun ostalih. Ako to čovek ne kontroliše dovoljno, onda brzo gubi tu ravnotežu, a time i pravi kontakt sa svojom sredinom. Ako se složimo da je Gutenberg ljudi pretvorio u čitače, on nam govorи da će nas kseroks pretvoriti u izdavače. Na taj način će kseroks uništiti izdavačku i štamarsku preduzeću i dovesti u pitanje tradicionalnu civilizaciju knjige i književne kulture, filosofije i informacije uopšte. A to praktično znači prestanak čovekove kontrole nad komunikacijom štampanih proizvoda.

Videofon (jednosmerna televizija) može uništiti prostor, autostrade i aerodrome, jer će dovesti u pitanje putovanja, naročito poslovna, koja danas čine najveći deo svih putovanja koja se u svetu preduzimaju. Poslovni ljudi će se »susretati i održavati sastanke jednostavnim uključivanjem kamera i mikrofona na svojim prijemnicima. Nekome će pasti na pamet da daje vlastiti videofonski program. Tako će biti stvoreno jedno novo tržište ideja i komunikacija, nova javnost i novo udruživanje ljudi. Zbilja je teško predvideti bilo kakvu mogućnost kontrole za ove fenomene.

Svedoci smo sve brže kompjuterizacije našeg svakodnevnog života. Skoro i ne primećujemo kako nas kompjuteri orobljavaju, umiruju. Čovek više ne mora da pamti ili piše. Iz kompjuterske banke podataka jednostavnim pritiskom na dugme uzima ono što mu treba. Niz zanimanja i službi na taj način prestaje da postoji. Možda će kompjuter (mi ga još uvek zovemo računar) eliminisati vekovnu instituciju kancelarije? Možda će eliminisati instituciju uopšte?

V

Složenost navedene problematike, čini se, sugerise nam i jedno možda presudno pitanje. Nije li vreme da o Makluanu počnemo razmišljati izvan njegove podele medija na vruća i

hladna. Ta podeła, za nas toliko važna, za samog Makluana nema veliki značaj. Poznat po tome što svoje teorijske postavke ponavlja, on to nikada nije učinio kada je ova podeła u pitanju. Štaviše, on za nju kaže da je proizašla iz dečjeg jezika, argoa kojim se mladi odupiru konvencionalnom jeziku starijih, i da je, prema tome, privremena i ne daje nikakve rezultate. Daleko je bitnije njegovo insistiranje na tome da čovek upozna opštila kako im ne bi robio.

»Glavni cilj čitavog mog rada je u tome da prenesem tu poruku (razumeti opštila), da, naime, razumevanjem opštila kako ona produžavaju čoveka, mi dobivamo i sredstva i kontrolu nad njima. A to je vitalni zadatak, jer se neposredni susret između audiotaktile i vizuelne percepcije događa svuda oko nas. Niko ne može da izbegne taj blic-krig okoline, jer doslovno nigde nema mesta gde bi se čovek sakrio. Ali, ako dijagnosticiramo to što se događa, mi smo u stanju da reduciramo okrutnost vihora promena i da dovedemo najbolje elemente stare vizuelne kulture u prelazno doba, u mirnu koegzistenciju s novim retribalizovanim društvom.« (The Playboy Interview: Marshall McLuhan, p. 74)

Upoznavanjem prirodnih zakona i naučnim istraživanjem čovek, dakle, prestaje da bude igračka mrtvih stvari i svojih vlastitih materijalnih produžetaka.

Ovaj tekst je pokušaj da se na neki način skratiti naša »faza otkrivanja i prevodenja Makluanovih dela«. I pošto, na žalost, više ne možemo meriti vreme između dve njegove verbalne ili duhovne vratolomije, upotrebimo vreme koje je on nama ostavio, i o kojem nam je govorio, i oformimo vlastitu misao i o tom vremenu i Makluanu, i njegovom delu, i nama samima. Ovako, upotrebljavajući povremeno neka tuda mišljenja, s kojima niti se slažemo, niti ne släžemo, počinjemo sve više ličiti na onog najredovitijeg člana nekog članstva koji se nikada ne izjašnjava i koji, konačno upitan zar on nema svoj stav, ravnodušno odgovara da ga ima, ali da se s njim ne slaže.

Vreme je, takođe, da se i mi pokušamo negde smestiti u ovo naše nesumnjivo elektronsko doba, da pokušamo povratiti poljuljanu ravnotežu naših čula pomeranjem percepcije od oka ka uhu, pošto je sasvim izvesno da nam slušna percepcija sve više slabí na račun vizuelne. Možda je to i put da se suočimo s činjenicom da je makluanizam reč koja je primljena u engleskom jeziku i da predstavlja nedeljivi deo naše stvarnosti. Onda nam neće biti teško uveriti se da je njegova zasluga što su termini opštila i komunikacija uvedeni u evidenciju filosofije i sociologije, i da za njega možemo vezati i pojmom naučne futurologije, iako, u suštini, Makluanova proročanstva i nisu tako važna i njihova je verifikacija pitanje budućnosti. Jer, kako reče Alen Burden: »Njegov cilj nije da nam predskaze budućnost, nego da nas pouči o sadasnjosti... prisiljavajući nas da se zamislimo nad našom svakodnevnicom, da upoznamo stvarnost koju bismo želeli izbeći ili koju s mukom prihvatom.« (Mac Luhan, p 137)

Makluanov odlazak je i nas prozvao na izjašnjavanje. Ako smo se s njim zabavljali, zabava je završena. Ako nismo dolazili do reči, evo nam prilike. Ma šta rekli, moraćemo poći od činjenice da je njegovo delo pokolebalo tradicionalne metode istraživanja u oblasti mas-medija, i da takvo kakvo jeste »pruža društvenim naukama hipoteze koje će se proveravati narednih stotin godina (bilo bi lepo da budu uvršćene u obaveznu lektiru na svakom univerzitetu)«, mišljenje je Keneta Boldinga (Kenneth E. Boulding), jednog od najstrožijih kritičara Makluanovog dela.

Ili mi, možda, ne mislimo tako?

Prilozi iz knjige Maršala Makluana: Counter Blast (implozija)
Sadržaj: Šimša Čosić

Designed by Harley Parker

Harcourt, Brace & World, Inc. New York